

РАМАН СКІРМУНТ. НОВЫЯ ЛОЗУНГІ Ё СПРАВЕ АДРАДЖЭННЯ ЛІТОЎСКАЙ НАЦЫІ (1904)*

Раман Скірмунт (1868–1939) справядліва лічыцца адным з галоўных ідэолагаў краёвай ідэі ё яе кансерватыўнай (ці ліберальна-кансерватыўнай) версіі. Асноўныя палажэнні гэтага варыянту краёвасці былі выкладзены ўжо ў найбольш ранніх публікацыях Рамана Скірмунта (псеўданім *Ro...munt*), менавіта ў брашурах «*Nowe hasła w sprawie odrodzenia narodowości litewskiej*» (Львоў, 1904), а таксама «*Głos przeszłości i potrzeba chwili*» (Львоў, 1905). Фактычна, гэта быў дэбют публіцыста Р. Скірмунта, які раней быў вядомы пераважна як сын Аляксандра Скірмунта, гаспадара маёнтку Парэчча, у якім эфектыўная прамысловасць спалучалася з рацыянальнай сельскай гаспадаркай, а таксама як сябра Менскага сельскагаспадарчага таварыства.

У 1904 г. высветлілася, што ён валодае не толькі практычнымі навыкамі арганізацыі і кіравання гаспадаркай, але таксама мае аналітычныя здольнасці, цікавіцца мінулым і сучасным «гістарычнай Літвы» і яе народаў і ўжо выпрацаваў уласны погляд на тыя праблемы, якія найбольш хвалявалі мясцовую супольнасць літоўскіх і беларускіх палякаў.

Першыя публічныя выступы Рамана Скірмунта былі справакаваныя польска-літоўскім канфліктам, які найбольш яркава праявіўся ў публіцыстыцы пачатку ХХ ст. Дастаткова прыгадаць зварот дзеяча літоўскага руху ксяндза Аляксандраса Дамбраўскаса «*Głos Litwinów do młodej generacji magnatów, obywateli i szlachty na Litwie*» (1902)¹, які заклікаў польскамоўную літоўскую шляхту («старалітвінаў») адмовіцца ад польскасці і далучыцца да літоўскага руху. У наступным годзе шырока абмяркоўваўся ананімны адказ «младалітвінам» «*Przenigdy! Odpowiedź na „Głos Litwinów do młodej generacji magnatów, obywateli i szlachty na Litwie”*»².

Дамінуючым матывам публіцыстыкі Рамана Скірмунта, як сведчыць тэкст ягонай брашуры пра новыя лозунгі літоўскай нацыі, было адчуванне

* Упершыню тэкст быў апублікаваны на польскай мове: Edward Woyniłłowicz (1847–1928) jako krajowiec (Tożsamość – Pamięć historyczna – Idee. Przemiany historyczne i społeczne na Litwie i Białorusi w XIX i na początku XX wieku. Pod red. Doroty Michaluk. Warszawa, 2016, s. 165–174).

той небяспекі для Беларуска-Літоўскага краю («гістарычнай Літвы»), якую ўтрымліваў польска-літоўскі канфлікт. Аўтар убачыў у ім пагрозу «адзінству літоўскай грамадскасці». Гэтае пачуццё прымусіла Рамана Скірмунта задумацца над новай палітычнай праграмай, якая б паяднала «младалітвінаў» і «старалітвінаў», а таксама была свайго роду адказам на іншыя выклікі часу, якія мелі выразны сацыяльны характар. Брашура «Новыя лозунгі ў справе адраджэння літоўскай нацыянальнасці» стала ягонаю першай спробай выпрацоўкі такой праграмы.

Каштоўнасць гэтага тэксту яшчэ і ў тым, што ён дапамагае зразумець пазіцыю Рамана Скірмунта на самым пачатку ягонаю грамадскаю і палітычнаю дзейнасцю. Як вядома, пазней ён далучыцца да беларускага руху (1916) і адыграе значную ролю ў змаганні спачатку за аўтаномію Беларусі ў складзе федэратыўнай і дэмакратычнай Расеі (1917), а пазней у барацьбе за незалежнасць Беларусі (1918).

Ro...munt [Skirmunt R.]. Nowe hasła w sprawie odrodzenia narodowości Litewskiej. Lwów, 1904. – 19 s.

Спрэчка пра права на самастойнае развіццё альбо адраджэнне літоўскай нацыі, пра разумныя падставы існавання асобнай асветы нідзе не магла выклікаць такой зацікаўленасці, як у самой Літве. Перамены, якія глыбока патрасаюць грамадства, натуральна выклікаюць ажыўленыя спрэчкі, але трэба сачыць, каб яны не выходзілі за рамкі звычайных учцівых дыспутаў, каб супрацьлеглыя бакі нават пры ўсім узбуджэнні не забывалі пра тоеснасць мэтаў, да якіх на самой справе яны імкнуцца, хоць і рознымі шляхамі.

Падобная небяспека, як падаецца, сёння пагражае літоўскай грамадскасці. З аднаго боку, гэта младалітоўская інтэлігенцыя, якая не лічыцца з традыцыямі, з другога – шляхта, якая не заўсёды памятае пра абавязкі адносна ўласнага народа. Абодва ўзбуджаныя бакі дэманструюць схільнасць да бескампраміснай барацьбы. А дом, падзелены ўнутры, не выстаіць.

Адозвы абодвух бакоў, абвешчаныя ў мінулым годзе, вельмі характэрныя. Першая пад назвай «Głos Litwinów do młodej generacyi szlachty i magnatów», была напісана, верагодна, маладым святаром, а другая, як адказ на першую, з'явілася пад назвай «Przenigdy». Яе аўтар захаваў інкогніта, але відавочна, што ён з'яўляецца вядомым работнікам на сацыяльнай ніве.

Гэтая спрэчка, акрамя вялікага лакальнага значэння для карэннай Літвы, мае агульначалавечае значэнне як барацьба за неад'емныя правы

прыгнечанай у сваім развіцці нацыянальнасці. Напэўна, аб'ектыўныя і шляхетныя людзі заўсёды будуць мець сімпатыю для намаганняў нацыі па ўласнаму адраджэнню.

Як зерне, якое ў сухой зямлі можа доўгі час захоўвацца і толькі пад уплывам цяпла і вільгаці пачынае прарастаць, так і ў чалавечай душы спяць шматлікія думкі і пачуцці, якія патрабуюць стымулу звонку дзеля самапазнання і самаўсведамлення. Такой цеплынёю і вільгаццю для літоўскага народа стала асвета, якая ў апошнія дзесяцігоддзе мінулага веку з розных крыніцаў пранікала пад стрэхі літоўскіх хатаў. Асвета пачала абуджаць пачуццё племянной адметнасці, і чорная, як здавалася, бесплодная глеба, якая чакала рукі сейбіта і арагатага, у адну ноч зазеленела багатай рунню.

Прыкрае здзіўленне, магчыма, тут і там ахапіла земляроба, які рыхтаваўся да сяўбы на гэтым нібыта мёртвым полі. Зараз ужо мала кінуць на яго сваё зерне. Каб сабраць ураджай неабходна спачатку знішчыць гэтую вясновую зеляніну, знішчыць жыццё, якое ўжо пачало віраваць.

Гараваць над здзейсненымі непрыемнымі фактамі альбо разважаць, ці не было б лепей, калі б не здарылася тое, што ўжо здарылася, не годна чалавека, які займаецца грамадскай працай. Пераломныя моманты ў гісторыі заўсёды суправаджаюцца сацыяльнымі патрасеннямі... Гэта перыяд хваляванняў і няпэўнасці. Новыя элементы, якія абуджацца ад векавога сну, выходзяць на дзённае святло. Яны як фермент, які выклікае трывогу і пакуты, гэтыя старажытныя складовыя грамадскага жыцця.

Першае пытанне, на якое мы павінны адказаць перад абліччам гэтай новай з'явы, ці мае яна права на існаванне? Калі адказ будзе пазітыўным, то разважанні пра адпаведныя сродкі для барацьбы з ёй, не будуць шляхетнымі. Лепш заўсёды быць у згодзе з добрай справай. У гэтай сітуацыі трэба думаць толькі пра спосаб суіснавання старых парадкаў з новымі з'явамі, каб тое, што мае права на існаванне і з'яўляецца дабром (няважна старое або новае) не пацярпела ў момант пералому.

Калі новы лозунг праляціць як шторм над краінай і, трапіўшы на адпаведную глебу, знойдзе шматлікіх прыхільнікаў, то спакойныя і памяркоўныя людзі, прыхільныя традыцыйных парадкаў, звычайна з нежаданнем, часта страхам адмаўляюцца ад працы ў новым накірунку. І тады маладыя, бурлівыя, няўрымслівыя элементы, не адчуваючы ні супрацьвагі, ні супраціву, распачынаюць на свабодным полі свае часцяком галаваломныя практыкаванні.

Падобная сітуацыя склалася з маладым літоўскім рухам. Шляхта і старая інтэлігенцыя, якая ўжо некалькі стагоддзяў карыстаецца польскай мовай, прынамсі без энтузіязму сустрэла намаганні часткі інтэлігенцыі па пашырэнню і ўздыму прэстыжу літоўскай мовы. У выніку здарылася тое, што павінна было здарыцца.

Насенне, кінутае ў адпаведную глебу, пачало актыўна прарастваць, але маладыя і новыя людзі з характэрнай гарачнасцю пачалі кіравацца прынцыпам вока за вока. На аб'якавасць яны адказалі варожасцю, а потым нянавісцю. Памылковае ігнараванне традыцыі характэрна для новых людзей. І вось пад іх непасрэдным кіраўніцтвам младалітоўскі рух набыў кірунак нязгодны з гістарычнай місіяй нацыі, а кансерватыўная частка грамадства раптам адчула сябе нібыта чужой сярод сваіх ва ўласным краі.

Аднак гэта вельмі добра, што абудзілася імкненне да стварэння выключна літоўскай асветы, да росту значэння ролі літоўскай мовы. Толькі яна будзе прынята літоўскім народам і прамовіць да яго сэрца.

Польская асвета хоць і атрымала да пэўнай ступені права грамадзянства ў карэнным літоўскім краі, але так і не знайшла для сябе надзейнай глебы. Іншая чужая культура, за якой стаіць вялізарная матэрыяльная моц, магла б з ёй весці няроўную барацьбу. Толькі тое полымя, якое разгараецца ў людскіх душах у абароне любай і добрай справы, робіць чалавека здольным да гераізму і каласальных ахвяраў у няроўным змаганні. На такія маральныя намаганні літоўскі народ ніколі б не пайшоў, абараняючы мову, якую не чуў у калысцы, якая не стала сімвалам усяго самага дарагога сэрцу. Калі б Літва ў сэнсе асветы была падобная на глебу, якая не мае ўласнай расліннасці, то цалкам верагодна, што не паляк бы тут сеяў сваё зерне. Чужая моц выціснула б яго і працавала б на гэтай глебе дзеля ўласнай выгоды, на пагібель заходняй культуры.

Яшчэ раз адзначу: вельмі добра, што справа літоўскай асветы жыве і не дае заснуць, добра не толькі для Літвы, для якой яна ў сучаснай сітуацыі з'яўляецца галоўнай абаронай ад расейскага патопу, але таксама і для палякаў. Калі абодва бакі не нарабяць вялікіх памылак, то стары польскі саюзнік пасля цяжкай барацьбы зноў узмоцніцца. Як некалі, яшчэ ў першым стагоддзі хрысціянства для напалову варварскай Літвы польскасць выратавала яе ад асіміляцыі з боку Белай Русі, так сёння толькі асвета ў роднай мове можа даць народу стойкасць і мужнасць у супрацьстаянні расейскай хвалі. Праца пачынальнікаў літоўскай асветы з'яўляецца карыснай і заслугоўвае прызнання.

Гэты рух мае ў сабе і станоўчыя, і адмоўныя рысы маладосці. Станоўчыя: полымя і вера. Адмоўныя: пэўная абмежаванасць поглядаў і залішняя паспешлівасць у нанясенні ўдараў не толькі па праціўнікам, але і па таварышам па зброі ў выпадку разыходжання ў меркаваннях. Нават часцяком цяжкія ўдары не павінны адштурхоўваць людзей добрай волі ад гэтай працы. Гэта добрая справа, і з часам яна стане крыніцай моцы літоўскага племені. Урэшце рэшт, паяднанне з гэтым рухам неабходнае, бо не атрымаецца яго спыніць. Так, немагчыма чалавечым дыханнем спыніць парыў ветру альбо закрыць сонца плашчом ці сурдудам.

Калі будзе дасягнутая згода адносна самога прынцыпу, а менавіта абодва бакі прызнаюць права на самастойнае развіццё народаў Літвы, то адкрыецца шлях да поўнага паразумення людзей добрай волі, а такое паразуменне адносна двух вельмі значных праблемаў, звязаных з галоўнай справай, надзвычай важнае. Першая з іх – сучасныя адносіны Літвы да Польшчы. Другая – пазіцыя літоўцаў, што гавораць па-польску, адносна тых, хто ўжывае родную мову.

Адсутнасць такога паразумення аказала б адмоўны і нават злавесны ўплыў на развіццё літоўскай нацыі, якая адраджаецца. Розніца ў меркаваннях адносна праблемаў меншай вагі заўсёды будзе прысутнічаць – *quot capita tot mentes*³, але яна не будзе мець значэння большага, чым унутраныя спрэчкі, і ніколі не стане нагодай для разрыву, якім сёння легкадумна пагражаюць пэўныя колы.

Адносіны Польшчы да Літвы немагчыма зразумець паводле простаай формулкі: «aut – aut»⁴. Падобнае вырашэнне складанай праблемы або разразанне вузлоў, завязаных шматлікімі пакаленнямі на працягу стагоддзяў, было б палітычным галавацяпствам. Жыццё – гэта пастаяннае развіццё, пастаянны рух наперад. Новы дзень стварае новую сітуацыю, а яна патрабуе працы і новых інтэлектуальных намаганняў, каб прыстасавацца да новага становішча. Аднак нашыя ідэалы і вера не падвяргаюцца такой безупыннай метамарфозе. Яны вынік працы папярэдніх пакаленняў, яе крышталізацыя, і адмаўляцца ад іх знянацку не можа аніякае грамадства без відавочнай для сябе шкоды. Як чалавек можа толькі марна існаваць без ідэалаў, так і нацыя. І нават у яшчэ большай ступені.

Але немагчыма стварыць палітычную праграму толькі на падмурку ідэалаў мінулага. Такая праграма арыентавала б нас на недасягальныя мэты і адправіла б у пагоню за фантазіямі. Здаровая, жыццёвая праграма павінна грунтавацца на пераказаных ідэалах, але адначасна ўказваць нам

жыццёва важныя і рэальныя мэты. Толькі такая праграма, якая прымушае працягваць працу нашых бацькоў і грунтуецца на патрэбах сучаснага моманту будзе жыццёва важнай і здаровай, толькі праграма, што спалучае мінуўшчыну і будучыню.

Адныя чыннікі былі важнымі ў гісторыі нацый пяць стагоддзяў таму, іншыя дзейнічаюць сёння. У тыя часы прадстаўніком нацыі было рыцарства. Толькі рэвалюцыя XVIII ст. паспрыяла нармалізацыі многіх рэчаў, а эвалюцыя XIX ст. надала шырокае значэнне і перавагу народу. Шмат стагоддзяў масы не адыгрывалі ніякай ролі ў палітычным жыцці Еўропы. Зразумела, што яны таксама адсутнічалі пры заключэнні актаў уніі Літвы і Польшчы⁵.

Але ж нельга выкарыстоўваць нормы сённяшняга дня для разумення гісторыі далёкага мінулага! Гістарычныя акты нельга пазбаўляць значэння толькі таму, што прымаліся ва ўмовах, якія не адпавядаюць сучасным дзяржаўным і сацыяльным адносінам. Пасля заключэння уніі Літвы і Польшчы наступіла эпоха згоднага і гарманічнага сужыцця. Гэтая шматвяковая супольная доля і нядоля не можа не ўплываць на пазнейшыя адносіны абедзвюх нацыянальнасцяў. Ацэньваючы значэнне і ўплывы гэтага перыяду на далейшае развіццё нацыі, нельга вырываць гэтую карту з мінуўшчыны. Усе спробы выкінуць цэлыя тамы літоўскай гісторыі могуць быць толькі вынікам слепаты або інтэлектуальнай анархіі.

Менавіта таму тыя, хто лічаць неабходным захаванне маральнай сувязі Літвы і Польшчы стаяць на глебе правільнага гістарычнага развіцця, а тыя, для каго палякі з'яўляюцца іншаземцамі нароўні з немцамі⁶, адыгрываюць ролю разбуральнікаў традыцыі ўласнай нацыі і навязвання ёй ідэалаў чужых яе гістарычнаму шляху, ідэалаў, якія не вырасталі на гістарычнай глебе, але выпявалі ў іх галовах.

Праграма разрыву ўсялякіх сувязяў з Польшчай з'яўляецца грахам супраць гісторыі і ператварае ў падман гісторыю літоўскай нацыі. Але ці не ўказвае яна пры гэтым шлях у будучыню? Нягледзячы на перавагу, якую, безумоўна, мела Карона палякі ні на адну пядзю не зменшылі тэрыторыю этнаграфічнай Літвы. З захаду гэта рабілі немцы агнём і мячом, з поўдня, усходу і паўночнага ўсходу беларускае мора падмывала яе берагі і залівала край магутнай хваляй. «На вялікіх абшарах гучыць сёння беларуская мова, і толькі назвы рэк і вёсак сведчаць, што жыве там асіміляваны літоўскі народ. Сёння ўласнымі вачыма назіраем гэты працэс беларусізацыі...»⁷

Здаецца відавочным, адкуль зыходзіць пагроза межам этнаграфічнай Літвы. Але надзвычай дзіўным паваротам логікі, што

нагадвае той цудоўны манеўр, які пан Валадыеўскі ўпершыню выкарыстаў у двубоі на палашах пад Люблінам, аўтар «Głosu Litwinów» пераносіць усю віну на палякаў, а менавіта на польскае каталіцкае духавенства. Хоць ва ўспрыняцці непісьменнага народу беларуская мова была сімвалам чужой для Літвы рэлігійнай уніі, а пасля «восоединения любовью» – сімвалам праваслаўя. Не маю ні жадання, ні намеру абвінавачваць аўтара «Głosu Litwinów» у нядобрасумленнасці. Фанатызм мае і шляхетныя моманты, але ён слепіць нас. Якраз гэтая слепата і прыводзіць да недарэчных высноваў аўтара «Głosu Litwinów»... каталіцкага святара (здаецца)!

Сёння моц Польшчы зламаныя, яна не мае ні сіл, ні сродкаў для гвалтоўнага пашырэння сваіх этнаграфічных межаў коштам суседзяў. Такая праца ідзе цяжка нават у сітуацыі такой няроўнасці ў сілах, як у Пазнаньскім, а палякі такой моцы наогул не маюць... Лель паранены і закаваны ў кайданы, у дужках дадам таксама як і Палель⁸... Прыгожае відовішча двух жабракоў, якія б'юцца паміж сабой, у прысутнасці *tertii gaudentis* – прыгнятальніка!

Для палякаў сёння амаль немагчыма не толькі здабываць тэрыторыі шляхам гвалту, але рабіць тое ж шляхам культурніцкай дзейнасці. Ад гэтай небяспекі літоўцаў аберагаюць суровыя юрыдычныя кары і аргусавыя вочы тых, хто права ахоўвае. Для цалкам цёмнага народу кожная асвета, адкуль бы яна ні прыйшла, мае пэўную прыцягальную сілу, як цэла планеты для рассыпаных у сусвецце атамаў.

Але нацыя, што абуджаецца для самаўсведамлення або ўжо яго мае, таксама канцэнтруе ў сабе прыцягальную сілу, яна фармуе асобны свет, які верціцца вакол ўласнай восі... Толькі магутнае прыцягненне значна большага нябеснага цэла можа стаць для яго пэўнай пагрозай. Тое, што мы назіраем, сведчыць, што моцнае вогнішча, якое мае нейкі магічны і гіпнатычны ўплыў на пэўную частку літоўскай інтэлігенцыі, гарыць, хоць можа нам гэта толькі падаецца.

Аўтар «Głosu Litwinów» аспрэчвае факты, але і ён разумее значэнне гэтага вогнішча. Імкненне да польскай культуры сёння не дало б літоўцам ніякіх ні матэрыяльных, ні палітычных выгодаў, можа таму так лёгка забываюцца маральныя вузы, якія яднаюць з ёй. Так, часцяком занадта хутка і лёгка забываецца блізка сваяк, які трапіў у нядолю.

Пэўная асцярожнасць адносна польскай асветы, магчыма, абгрунтаваная. Не ўсе літоўцы, што гавораць па-польску, так ясна ўсведамляюць

праблему права і імкнення літоўскай нацыі да ўздому і пашырэння роднай мовы, як аўтар «Przenigdy». Тыя, хто, жывучы сярод літоўцаў, імкнуцца супрацьдзейнічаць літоўскай асвеце (зразумела, у вузкіх рамках сваіх мажлівасцяў), пашыраюць польскую асвету. Трэба іх пільнаваць, але ні вялікай страты ў літоўскіх шэрагах, ці моцнага ўдару па справе асветы яны не ў стане нанесці. Здаецца, што больш шкоды наносяць тыя, хто непатрэбнымі і несваечасовымі праклёнамі і выкрыццямі, адштурхоўваюць слабых духам людзей ад актыўнага ўдзелу ў працы па адраджэнню нацыі.

Калі задумаем пра тое, адкуль бярэцца гэтая заўзятасць, якая, на жаль, даволі часта праяўляецца сярод літоўскай інтэлігенцыі ў стасунку да палякаў, прыйдем да высновы, што вышэйапісанае непаразуменне з'яўляецца яе галоўнай крыніцай. Іншыя прычыны цяжка ўбачыць. Але, надаючы гэтану непаразуменню такое вялікае значэнне, літоўцы кіруюцца эмоцыямі, а не халодным розумам. Стральба з гарматаў па вераб'ях смешная, а праклёны і знявагі праціўніка ў дыскусіі – вялікая памылка. Асабліва, каля для гэтага няма паважных прычынаў.

З улікам ранейшых заўвагаў адносна польска-літоўскіх адносінаў можа сцвярджаць, што Польшча ніколі не пагражала этнаграфічным межам Літвы. Пяць стагоддзяў супольнай гісторыі, супольнай долі і нядолі, шматлікіх сваяцкіх стасункаў, культурнага саюза, увасабленнем якога заўсёды будзе Міцкевіч, не зважаючы на тыя недарэчнасці, якія напісаў пра яго аўтар «Głosu Liwinoŵ», і на якія не хачу нават адказваць, патокі сумесна пралітай крыві ў абароне агульных прынцыпаў і ідэалаў, нарэшце, усведамленне, што небяспека сёння пагражае абодвум нацыям, дазваляе заявіць, што літоўцы маюць толькі аднаго натуральнага саюзніка, а менавіта Польшчу. Лозунг «Палякі – гэта чужыя» вядзе ў тупік.

«Колькі ж прыкрых і пакутлівых як кашмар дылемаў, колькі ж знакаў пытання!» Гэты крык болю аўтара «Przenigdy» можа датычыць агульнага палітычнага становішча ўсіх земляў былога Вялікага Княства Літоўскага, а асабліва зямянства гэтага краю – вялікіх і сярэдніх землеўласнікаў. Завіруха 1863-га года, жахлівая ў падзеях і ў наступствах, пазбавіла іх права набываць зямлю. Менавіта таму інстынкт самазахавання прымушаў іх трымацца гэтай зямлі, не выпускаць з рук Бацькаўшчыны usque ad finem⁹ пакуль ёсць сілы і магчымасці.

Прывязанасць да зямлі стала дамінуючай рысай характару зямяніна, адной з яго галоўных становачых рысаў. Таго, хто легкадумна пазбыўся

зямлі, грамадскасць ігнаруе, як казачнага чалавека без ценю. Гэта сведчыць пра пачуццё адказнасці перад гісторыяй, якая нам даверыла гэты пост.

Мы маглі б і далей трымацца гэтых лозунгаў і гэтай праграмы, калі б на палітычную арэну не ўступілі новыя сілы, з якімі палітыка і пачуццё абавязку прымушае лічыцца...

У мінулым, да сярэдзіны XIX ст. пашырэнне цывілізацыі сярод людю лічылася непатрэбным. Праз некалькі стагоддзяў з'яднання з Польшчай літоўская і руская¹⁰ шляхта прынялі польскую культуру, але шырокія масы навакольнага вясковага насельніцтва засталіся ў ранейшым стане. І вось прыйшоў час, калі святло ведаў як асобныя промні скрозь туман пачало даходзіць да нізінаў. Але ўсялякая актыўная праца на гэтай ніве ў польскім духу была ўжо немагчымая, як праца на заснежанай зямлі. Самапазнанне народу, хоць прыціснутае сёння ўжо не шляхтай, а чыннікамі значна больш магутнымі, абудзілася. І вось побач з намі ўзняўся народ, на першы погляд нібыта зусім чужы для нас.

Калі б гэтая чужасць была сапраўднай, наша даўняя праграма магла б заставацца актуальнай, хоць наша крэпасць і аслабела б. Але гэтая чужасць толькі ўяўная. Гэты факт можа стаць крыніцай шматлікіх ускладненняў, шматлікіх канфліктаў у нашай душы, але калі знойдзем годны сродак вырашэння праблемы, то ён можа стаць крыніцай нашай сілы. Гістарычныя даследаванні, таксама як і сямейныя архівы ў многіх выпадках сведчыць, што шляхта на тэрыторыі былога Вялікага Княства не з'яўляецца прышлым элементам пазнейшага часу, а нароўні з навакольнымі людям належыць да карэннага насельніцтва, спрадвеку тут жывучага. Адна кроў і адно паходжанне, адна зямля-карміцелька спрадвеку. Гэтая праўда вельмі павольна атрымлівае прызнанне. Каб яе прыняць, трэба ведаць мінулае. Памылковы тэзіс пра рознае паходжанне грунтуецца на сучаснай сітуацыі.

Гэтае ўсведамленне прыналежнасці да адной нацыі, якое павінна пашырыцца, бо з'яўляецца слухным, можа таксама аказаць пэўны ўплыў на праграму нашай культурніцкай працы. Пасля трагічных падзеяў 1860-х гг. здавалася, што бездань аддзяліла нас ад народу, што нашай духоўнай Айчынай з'яўляецца Карона, што толькі дзеля яе ўся нашая любоў і нашая праца. Гэта быў момант крызісу таго лакальнага патрыятызму, пра які ўспамінаў аўтар «Przenigdy». Але прызнанне адзінства нацыі, а г. зн. братэрства з мясцовымі людям павінна стаць моцным рухавіком для гэтага патрыятызму, а таксама для ўспаміну пра нашыя абавязкі адносна людю, з якім разам працуем на адной зямлі, магчыма, сёння яшчэ несвядома, але на карысць супольнай Айчыны.

Перад намі складаная дылема. Мы павінны памятаць пра тыя абавязкі, якія ўсклала на нас традыцыя пяці стагоддзяў, а таксама пра абавязкі, што выцякаюць з нашага паходжання, г. зн. абавязкі гістарычных і неад’емных. Правільнае вырашэнне гэтай праблемы з’яўляецца для нас жыццёва важнай справай. Сфінкс гісторыі загадаў нам сваю загадку зусім нядаўна, а на Эдыпа, які здольны разгадаць загадкі Сфінкса, звычайна, трэба доўга чакаць. Зрэшты, шляхціц-земляроб, заняты працай на зямлі, не мае асаблівага жадання ламаць галаву над падобнымі загадкамі, ён іх папросту ігнаруе. Але Сфінкс забівае і тых, каго не цікавяць яго загадкі.

Калі маўчаць лепшыя, то прамаўляюць іншыя. Так, уздымае свой штандар *Анёл* з «Przeglądu Wszecpolskiego», каб весці нас праз бездарожжа да сваёй...утопіі. На іншым баку з’явіўся *Масыніс*¹¹ з нейкай жмудскай парафіі з зваротамі да душы літоўскага шляхціца, які патрабуе ад яго адмовы ад усялякай сувязі з Польшчай, як ад стаптанага абутку, а пачварам (*monstrum*), якія гэтага загаду не выканаюць, пагражае смерцю ў неабсяжным моры пагарды.

І адзін, і другі патрабуюць ад нас аднастайнасці праграмы, але гэтая аднастайнасць немагчымая. Каб яе дамагчыся, трэба адмовіцца або ад гістарычнай, або ад родавай традыцыі. І адно, і другое будзе памылкай. Бяда таму, хто ідзе да праўды праз памылкі: «Яна яму ніколі не будзе ім ўцехаў», – недзе пісаў Шылер¹².

Мы павінны выпрацаваць праграму не аднастайную, а адпавядаючую абодвум пастулатам. Можна, захоўваючы духоўную сувязь з Польшчай, не выракацца з лёгкім сэрцам мовы, якой карысталіся некалькі пакаленняў нашых продкаў, а адначасна кахаць Літву, літоўскі народ, літоўскую мову і клапаціцца пра яе развіццё. Калі запануюць шчырыя адносінны ў гэтым духу, то літовец-селянін здолее выбачыць свайму брату шляхціцу адметнасць мовы без страху за адзінства Літвы.

Слушна крыўдуе аўтар «Przenigdy» на аўтара „Głosu Litwinów», які заклікае шляхту да неадкладнай адмовы ад польскай мовы. Гэтае патрабаванне не годнае сапраўднага змагара за вольнасць! Адначасна ён абвяргае сцвярджэнне пра немажлівасць сумяшчэння літоўскага патрыятызму і прыхільнасці да польскай культуры, прыгадваючы між іншым Швейцарыю.

Аналагічна і шатландцы кахаюць сваю Айчыну, уласна Шатландыю і ўтрымліваюць сувязь з Англіяй. Graham і Campbell (Montrose і Argyll) – добрыя сыны Шатландыі і добрыя грамадзяне Вялікай Брытаніі,

а ўжыванне імі англійскай мовы ніхто не лічыць здрадай. Таксама нельга абвінавачваць літоўскую шляхту ў выкарыстанні польскай мовы. Зрэшты, адмова ад яе зусім не з'яўляецца неабходнай умовай для паспяховага развіцця літоўскай справы, якая набірае хаду. (Каб толькі занадта гарачыя «Głosy» ёй не пашкодзілі).

Хто ж сто гадоў таму мог прадбачыць паспяховае развіццё хоць і ў цяжкім змаганні літоўскага народу? Хто ж мог прадказаць, што Шварцэнбергі і Лобковічы апынуцца ў шэрагах абаронцаў чэшскай нацыі стануць яе гарачымі прыхільнікамі? А хто можа прадбачыць твая поспехі, якіх на працягу стагоддзя дасягне літоўская мова на роднай зямлі? Можа твая пачвары, якімі аўтар «Głosu» палохае літоўскіх дзяцей, якраз прымуць слаўны ўдзел у гэтым адраджэнні...

Удзел у гэтай адраджэнскай працы з'яўляецца абавязкам шляхціца-літоўца нароўні з абавязкам шанавання тых вузаў, што яднаюць яго з польскай культурай. Маладыя пакаленні павінны апроч польскай вывучаць і літоўскую мову, каб ведаць мову продкаў сівой даўніны і мову народу, з якім будуць наладжваць стасункі. Гэтыя пакаленні самі павінны вырашаць, якую ролю ў іх доме ў будучыні будзе адыгрываць літоўская мова, не апасаючыся анафемы і крыкаў сучасных радыкалаў.

Прэтэнзіі заўсёды прыкрыя, але маюць і пэўны пазітыў, калі пабуджаюць да дзейнасці памяркоўныя элементы, звычайна, схільныя да сну. Калі б мы не пачулі рэзкага голасу літоўцаў, то не дачакаліся б хуткіх і карысных аргументаў аўтара «Przenigdy». У абодвух зваротах, на першы погляд варожых адзін да другога, у важных справах знойдзем вельмі набліжаныя погляды, якія могуць стаць падмуркам для далейшага канчатковага паразумення, але да яго трэба імкнуцца, а не губляць сілы ў марнай грамадзянскай вайне...

«Будзьце сапраўднымі братамі, гаворыць *Літваман*, каб у нас і ў вас была адна мэта, адзін ідэал, адзінства ў дзейнасці і яднанне ў жыцці. Хочам, каб кожны літовец быў і застаўся літоўцам, каб любіў сваю зямлю і родную мову». «Пяць стагоддзяў, – гаворыць *Паляка-Літвін*» пачвара невыносная¹³, – мы ахвяравалі Літве жыццём і маёмасцю і раўніва бералі літоўскую адметнасць. «Мы верым у высакародную місію літоўскай нацыі, мы, літоўцы, якія размаўляюць па-польску»¹⁴.

Паміж людзьмі, якія так гавораць, прынцыповае паразуменне не будзе складаным. У дробных пытаннях могуць заставацца разыходжанні меркаванняў, гэта неістотна. Яднанне нацыянальных сіл павінна

адбывацца на глебе любові да роднай зямлі, якая аднолькава дае магчымасць жыць і сяляніну, і шляхціцу. Не трэба перабольшваць значэнне таго, што іх дзеліць, неабходна ўмацоўваць вузы, якія звязваюць. Не трэба ні праклінаць таварышаў па зброі з іншай харугвы, ні абражаць іх. Атручаныя кулі, узятыя з гакатыстычных¹⁵ арсеналаў, гэта кепская зброя, бо яны раяць і прыводзяць у шаленства, але не забіваюць.

Адзінства думкі і ў вялікім войску – неабходная ўмова перамогі, а што ж казаць пра такі невялікі атрад, як літоўскі. Менавіта таму тыя, хто заклікае да грамадзянскай вайны не стануць на чале нацыі альбо прынамсі не прывядуць яе да перамогі і поспеху. Узначальваць нацыю павінны тыя, хто клапаціцца пра яднанне пад сцягам шанавання неад’емных правоў нацыі і яе гістарычных традыцый. Пра іх можна будзе сказаць: «Блаславенныя што нясуць мір, яны павядуць сыноў да працы ў абароне добрай справы».

¹ [Dambrauskas A.]. Głos Litwinów do młodej generacji magnatów, obywateli i szlachty na Litwie. [Tylza?], 1902.

² В. а. Przenigdy! Odpowiedź na „Głos Litwinów do młodej generacji magnatów, obywateli i szlachty na Litwie». Kraków, 1903. (Польскія гісторыкі Ян Юркевіч і Пётр Ласоўскі шукалі аўтара гэтага тэксту сярод маладзейшага пакалення роду Мейштовічаў).

³ «колькі галоў, столькі розумаў» (лац.) (заўвага А. С.)

⁴ «або – або» (лац.) (заўвага А. С.)

⁵ «Згадка... уній Літвы і Польшчы не мае... значэння. Падпісанне унії і складанне адпаведнага акту адбываліся без удзелу як польскага людю, так і літоўскага» («Głos Litwinów... s. 7 etc) (заўвага аўтара).

⁶ Ibidem, s. 22 (заўвага аўтара).

⁷ Ibidem, s. 25 (заўвага аўтара).

⁸ Героі славянскай міфалогіі, сыны багіні Лады. Найчасцей згадваліся ў літаратуры XVI ст. (заўвага А. С.)

⁹ Да канца (лац.) (заўвага А. С.)

¹⁰ Р. Скірмунт пісаў пра «рускую шляхту», разумеючы пад гэтым тэрмінам праваслаўную шляхту ВКЛ (заўвага А. С.)

¹¹ Irydion (заўвага аўтара). Магчыма, Р. Скірмунт звярнуў увагу на тое, што літоўскі публіцыст выкарыстаў імя аднаго з герояў твораў Гнезненскага архібіскупа, паэта і празаіка эпохі Асветніцтва Ігнацыя Красіцкага (1735–1801) (заўвага А. С.)

¹² D. verschleierte Bild von Sais (заўвага аўтара).

¹³ «Głos Litwinów...», s. 23 (заўвага аўтара).

¹⁴ «Przenigdy!»,..., s. 13, 18 (заўвага аўтара).

¹⁵ Гаворка пра «арсенал» нямецкіх шавіністаў, які выкарыстоўваўся ў палітыцы германізацыі польскага насельніцтва ў Пазнаньскім (заўвага А. С.)